Harriet Löwenhjelm tar pulsen på Lisa Eswein på Romanäs loggia 1917.

Harriet Löwenhjelm – mer i ropetär

Av Gunilla Boëthius Foto Ulf von Konow

I år får poeten och bildkonstnären Harriet Löwenhjelm nytt liv. Hennes samlade dikter ges ut igen, hon skildras i en ny bok, i en fotoutställning och en pjäs. Alla vill veta mer om hennes skapande – och hennes skakande öde.

Sjöberg Bild

nnågonsin

● Det är maj 1918. En ung adelsfröken, Harriet Löwenhjelm, ligger döende i tuberkulos på Romanäs sanatorium i Småland. Hon är 31 år gammal, men vägrar att dö innan hennes käraste väninna, Elsa Björkman, kommit hem från Ryssland. Elsa är försenad, inbördeskriget i Finland gör att hon måste ta en omväg över Polen och Tyskland. Till sist kommer hon äntligen och Harriet överlämnar två handskrivna häften med dikter och teckningar till Elsa. Det är hela hennes livsverk, ännu aldrig publicerat. Ett dygn senare dör Harriet med Elsas hand i sin.

För Harriet Löwenhjelm var det helt avgörande att väninnan Elsa Björkman tog hand om dikthäftena – deras enda chans att nå offentligheten. Någon utgivning hade Harriets föräldrar aldrig gått med på. En adelsfröken skulle inte vara någon ”poetissa,” eller visa känslor överhuvudtaget. Känslor var för pigor, ansåg man.

Det är i skuggan av sådana ideal som Harriet Löwenhjelms dikter vuxit fram, fantasifulla, lekfulla rolldikter blandat

vänd

med nonsensverser. Men under den lättsamma ytan finns ofta en stark och smärtsam laddning. Som i ”Jakt på fågel” – om att inte vara förstådd:

(…)
Jag har skjut en dront, Jag har skjutit en dront!
Mina bröder stån upp av er makliga ro
I kunden väl aldrig er tänkt något sån´t
I krasse, förkrumpne och sene att tro
Han var stor, han var brun, och han skrek som ett barn
O vingarna klapprade som på en kvarn
Då han föll till det rum där som fiskarna bo

Jag har skjutit en dront, Jag har skjutit en dront
Och nu går jag till byn därsom bröderna bo.
Nu vänder jag åter, men tom är min kont
Och jag ropar ej mer tallyhoe, tallyhoe.
Och jag talar väl ej om det undret som skett
Jag känner er väl, I ha´n förr mig belett
I krasse, förkrumpne och sene att tro.

Elsa Björkman höll sitt löfte och såg till att dikterna gavs ut. Men först nio år senare, 1927, kom det stora genombrottet. Sedan dess har Harriet Löwenhjelm funnits med som en originell och älskad figur i den svenska poesin. Vem har inte sjungit den vemodiga visan om ”Beatrice Aurore”?

Men i många år har hon varit mer eller mindre bortglömd – tills nu när intresset plötsligt verkar explodera. Varför?

En bidragande orsak tror jag är en gymnasists vandring i en smålandsskog i slutet av 1990-talet. Han heter Mattias Käck och befann sig med klassen på utflykt i de vidsträckta skogarna utanför Tranås. Plötsligt fick de syn på en väldig byggnad, Romanäs sanatorium, som numera står tomt. Läraren började berätta om Harriet Löwenhjelms öde, Mattias Käck gick hem och läste Elsa Björkman Goldschmidts bok om henne, något som skulle förändra hans liv.

– Jag blev helt knockad! berättar han.

Varför?

– Hennes öde var så skakande: att dö ung i tuberkulos och upptäckas först långt efter sin död. Hennes brinnande drivkraft imponerade också, att hon fortsatte att måla och dikta, trots omgivningens totala brist på förståelse.

Nyligen bildade Mattias Käck, som numera är 28 år, bibliotekarie och bosatt i Uppsala, ett Harriet Löwenhjelm-sällskap, tillsammans med bland andra kompositören Gunnar Edander som musiksatt Harriets dikter.

I samma veva utkom Boel Hackmans fascinerande biografi: *Att skjuta en dront* på Bonniers förlag. Nästan samtidigt gavs Harriet Löwenhjelms dikter ut på nytt på Podium, med författarens egna illustrationer i färg. Sällskapet har redan hunnit göra flera program och tagit fram en utställning med många okända bilder. Agneta Elers-Jarleman har gjort en pjäs om Harriet Löwenhjelm, tidigare i år sänd i radio. Sällskapet har fått en kanonstart – allt händer slag i slag.

– Så medialt uppmärksammad som nu tror jag aldrig hon varit tidigare, säger Mattias Käck.

Själv har han ägnat stor tid åt att skaffa fram nya, okända bilder av Harriet Löwenhjelm.

Hur hittar du dem?

– Jag har sökt upp släktingar och gått till Kungliga biblioteket bland annat. I en kartong på en vind hos Georg von Konow hittade jag gamla glasplåtsnegativ, tagna av hans far, fotografen Ulf von Konow, som var patient på Romanäs samtidigt med Harriet Löwenhjelm. Jag har också luskat reda på helt nya fotografier från Harriets tid på Mesnaliens kursted i Norge.

Vi tittar på de bilderna: en sommaridyll vid vattnet. De är glada, lekfulla unga människor – men de ska dö snart – åtminstone några av dem.

– Det var ju i allmänhet unga människor som insjuknade i tuberkulos, säger Mattias Käck. Länge kände de sig ganska friska, och det kunde ta många år att dö.

Men vem var Harriet Löwenhjelm – hur blev hon den hon blev?

Hon föddes 1987, mitt i en brytningstid: det viktorianska artonhundratalet var på väg bort – arbetarrörelsen och andra sociala rörelser vann i makt och inflytande, kvinnorna kämpade för rösträtt. Adeln förlorade däremot i betydelse. Harriet växte upp som näst yngst av fem syskon i en familj där allt förblev vid det gamla. Fadern var överste, familjen umgicks med släkt och vänner i den stora våningen på Valhallavägen i Stockholm. Som vuxen presenterades Harriet vid hovet och spelade bandy med kronprinsessan Margareta. Hon förväntades gifta sig ståndsmässigt och bilda egen familj, därför sändes hon bland annat till en hushållsskola. Något yrke var det aldrig tal om.

Men Harriet skapade en egen värld tillsammans med sin fem år yngre bror Crispin. De byggde upp ett fantasirike, Klondike, där de under många år lekte lekar som närmast påminner om teaterpjäser.

Där fanns mängder av fascinerande personligheter: smörgåsförsäljaren Mortimer Higgins, Bonna Horn, en dam med tvivelaktigt rykte, globetrottern Patrick Ramskopf med flera. De intressantaste personligheterna blev senare dockor med kroppar av hårnålar och vinkorkar och huvuden av vax. De kan fortfarande beskådas på Nordiska museet. I Klondike fanns till och med en tidning ”Midnattssolens Land,” där Harriet Löwenhjelm skrev sina första dikter.

– Jag tror de här lekarna var avgörande för hennes konstnärliga utveckling, säger Mattias Käck, i sitt fortsatta skrivande och ritande hämtade hon ofta stoff från barndomens fantasivärld.

16 år gammal börjar Harriet på Anna Sandströms Seminarium och får två väninnor för livet, Honorine Hermelin och Elsa Björkman (senare Björkman-Goldschmidt), båda kommer att få avgörande betydelse för den svenska kvinnorörelsen. Men medan Harriet går där för att inhämta allmän skolkunskap så utbildar sig både Honorine och Elsa till lärarinnor. I motsats till adelsflick-

”Harriet fascineras av det annorlunda, som konstiga ord – och likvax”

an Harriet måste de förtjäna sitt uppehälle. Vänskapen är intensiv, Elsa och Harriet delar en konstnärlig ådra, och går på utbildningar tillsammans. Men snart uppslukas både Honorine och Elsa av ett glödande socialt intresse, samhället förändras, kvinnans ställning debatteras, de vill vara en del av allt det nya! Harriet är inte alls intresserad. Hon fascineras av andra saker: egendomliga, vackert klingande ord, samt likvax – ett säreget specialintresse. Hon skriver rolldikter och tecknar ur sin egen fantasivärld. Hon vet inte hur hon ska bli vuxen. Hur gör man, undrar hon, vad är det för kod hon måste knäcka?

Hösten 1908 blir hon antagen som elev på Konstakademien i Stockholm och stannar där i tre år. Kamraterna beskriver henne som kvick och rolig, en färgklick som lyste upp, hon kunde gå på händerna, hjula, bluffa och förbluffa. Men lärarna uppskattar inte hennes egensinniga bilder. Dessutom kommer hon för sent och vill inte göra som alla andra.

– I yrkesutbildning fanns ingen plats för särställningar, inte ens på konstens område, skriver Elsa Björkman Goldschmidt, man måste lyfta i flock. Men det var just det hon inte kunde.

1911 kom dråpslaget. De ”dalmålningar” Harriet med stor möda gjort till elevutställningen blev refuserade. Till hösten var hon heller inte välkommen tillbaka. Hon fick sparken, vilket måste fått henne att tappa fotfästet rejält. Men varken i dagböcker eller i brev visar hon minsta besvikelse. Hon håller sig till familjens stoiska ideal: ”känslor är bara för pigor.” Sorgen märks på annat sätt, hädanefter blir hon mer missmodig och tungsint, skriver Elsa Björkman Goldschmidt. Kanske är det i rolldikterna sorgen får utlopp, som i denna dikt från just 1911:

Bell Marduk har mördat sin son Ivoklys
Ren likvakans talgdankar flämta.
På den väg, som av vilda centaurer skys
sarkofagen jag sändes att hämta
av blödande fingrar skall svepningen sys
ty Bel Marduk har mördat sin son Ivoklys

Bel Marduk sitter så stel som en bild.
Han har dräpt, han har räddat sin ära.
Giv mig rödaste vin att supa mig vild.

vänd

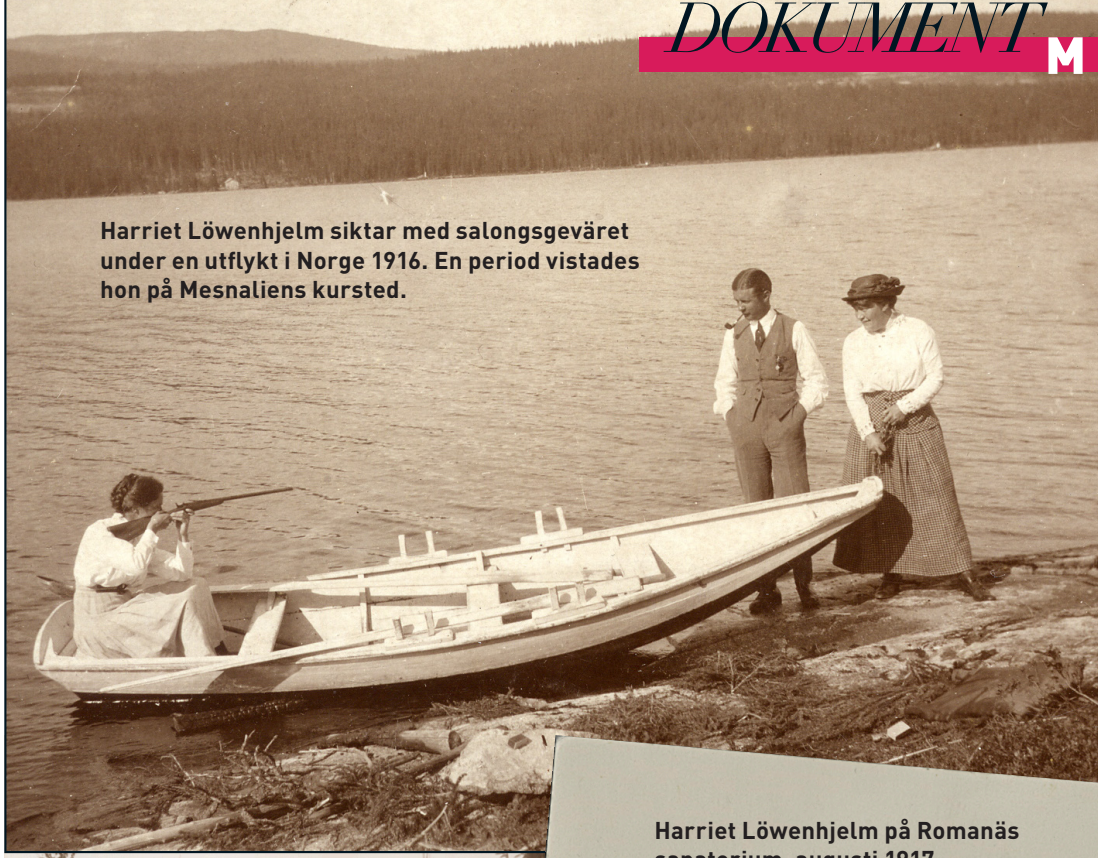

Harriet Löwenhjelm siktar med salongsgeväret under en utflykt i Norge 1916. En period vistades hon på Mesnaliens kursted.

Romanäs sanatorium från trädgårdssidan 1917.

Harriet Löwenhjelm tillsammans med sjuksyster Karin Rådström, vid Romanäs sanatorium 1917.

Harriet Löwenhjelm på Romanäs sanatorium, augusti 1917.

Foto Ulf von Konow

forts

”Hon var sjuk – det var en lättnad, nu slapp hon känna sig oduglig”

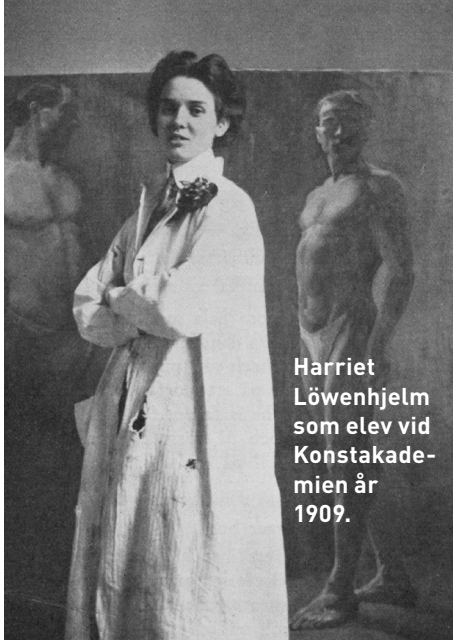

Harriet Löwenhjelm som elev vid Konstakademien år 1909.

Detta liv blev för tungt till att bära.
Kan det givas en gud som är nådig och mild,
när Bel Marduk är hård som en stenhuggen bild?

Harriet börjar på en privat målarskola, men känner sig onyttig. Hon samlar ihop sina bästa dikter och teckningar och skickar till Norstedts förlag, men blir refuserad. Hur kan hon tro på sig själv när ingen annan gör det? I dagboken ritar hon en figur som står med benen över en avgrund. Hon duger varken som familjeflicka eller konstnär. Vem är hon?

Bara två år senare, 1913, insjuknade hon i tuberkulos. Det var nästan en lättnad, skriver Elsa Björkman Goldschmidt. Nu slapp hon känna sig oduglig och onyttig – hon var allvarligt sjuk! Ett annat liv tog sin början.

I januari 1914 kom hon för första gången som patient till Romanäs sanatorium. Där härskade stränga regler och rutiner som Harriet bröt mot. I perioder reste hon till sanatorier i Danmark och Norge, eller bodde hemma, men hon blev bara sämre. En juldag satt hon framför brasan tillsammans med Elsa Björkman då hon plötsligt hostade upp en stor klump levrat blod, hennes första lungblödning.

– Gradvis blev hon en främling bland oss friska, skriver Elsa Björkman Goldschmidt, hon kände sig mer hemma bland vännerna på sanatoriet, de delade ju samma öde.

– Men det är nu hon mognar som konstnär och skriver sina mest gripande dikter, säger Mattias Käck. Hon inser att det hon gör har ett värde, även om hon inte nått ut. Att skapandet i sig är det stora.

Hösten 1917 spred sig tuberkulosen till halsen, det var en dödsdom. Hade hon själv någon skuld i det? Hon hade ju inte följt sanatoriets regler?

– Det är klart hon ville bli frisk, säger Mattias Käck, men hon ville också vara i nuet och leva medan livet pågick. Det fanns ju heller inget riktigt botemedel mot tuberkulos på den här tiden.

När Harriet ska dö säger hon först adjö till vänner och föräldrar. Bara den väninna som hunnit hem i sista stund får vara kvar in i det sista, men inte gråta. Elsa Björkman Goldschmidt skriver: ”Hon höll mig i handen och kramade till ett par gånger (…) En gång lyfte hon lite på huvudet, hon tycktes se upp mot något långt borta och sade: Åh kom! Ansiktet var litet, ögonen mycket stora. Strax efter klockan ett på natten kom en kort kamp – efter fem minuter var allt slut”.

I en dikt har Harriet Löwenhjelm förebådat detta:

(…)
I natt ska jag dö. – Det flämtar en låga.
Det sitter en vän och håller min hand.
I natt ska jag dö. Vem, vem ska jag fråga,
vart ska jag resa – till vilket land?
I natt skall jag dö. Och hur ska jag våga?

I morgon finns en ömkansvärd
och bittert hjälplös stackars kropp,
som bäres ut på sin sista färd
att slukas av jorden opp. ●

I år ges det ut böcker både av och om Harriet Löwenhjelm.

Litterära sällskap håller författarna vid liv

Harriet Löwenhjelm-sällskapet bildades i november 2010 – ett färskt tillskott till de litterära sällskapen.
Idag finns bortåt 140 sällskap med cirka 40 000 medlemmar. 120 av dem är med i De Litterära Sällskapens Samarbetsorganisation, DELS, där **Gunnel Stenqvist** är vice ordförande.

Hur drar man igång ett litterärt sällskap?

– Det personliga engagemanget är avgörande, att man brinner för en författare som man inte vill ska glömmas bort, säger Gunnel Stenqvist.

– Det finns mängder av sätt: ordna offentliga möten och utställningar, producera skrifter om författaren eller kanske besöka skolor.

– En populär företeelse är att ordna vandringar i författarens fotspår. Sällskapen engagerar sig ofta i att bevara författarbostäder, sådant kan ge en hel byggd självkänsla.

Vad har sällskapen för glädje av DELS?

– Vi försöker samordna och tillmötesgå deras behov av marknadsföring, och föra deras talan.

– Trots att de flesta sällskap har en mycket knapp ekonomi betyder de mycket för svensk kulturliv. De bär upp och håller liv i vår litteraturhistoria. I sällskapen hittar du eldsjälarna, säger Gunnel Stenqvist.

De litterära sällskapen blir bara fler. Nu utgör de en snabbt växande folkrörelse.

Den som vill gå med i Harriet Löwenhjelm-sällskapet kan gå in på: **harrietlowenhjelm.se**